

Stavangeren

Medlemsblad for Byhistorisk Forening Stavanger

Nr 4 November 1997

ISSN 0806 - 184 x

INNHold:

Jan Gjerde	Den synlige byhistorien	side 3
Bjørn K. Aarre	Fra Stråen til Eiganes	side 5
Jan Gjerde	Det ble Stavanger!	side 10
Bjørn K. Aarre	Egil Henriksen	side 12
Jan Gjerde	Bybevaring - tross alt!	side 15
Henrik Paaske	Josephines Stiftelse	side 19
Erling S. Kielland	Bilde fra en svunden tid	side 22
Erling S. Kielland	Hermetikkbyen	side 23

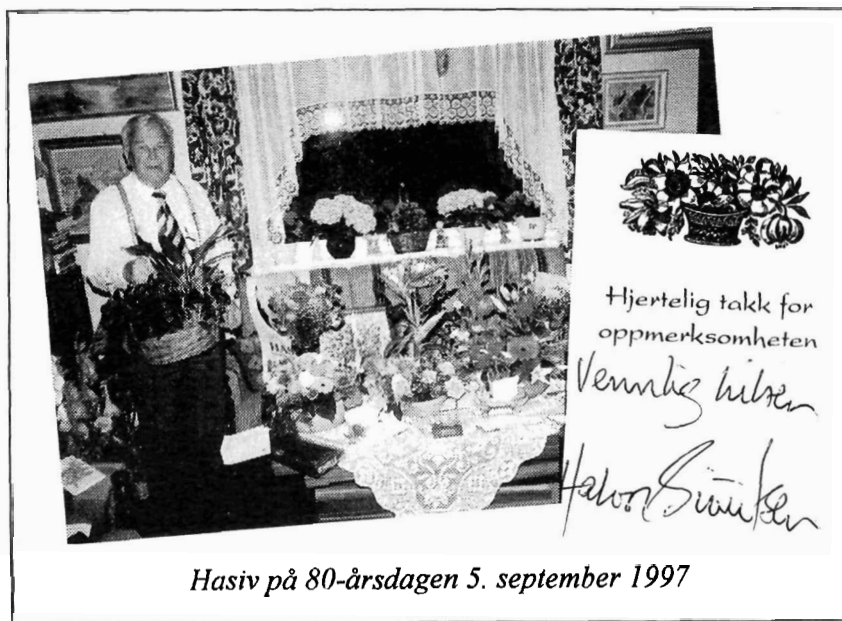
*«Stavangeren» utgis av Byhistorisk Forening - Stavanger.
Redaksjonskomité: J.Gjerde (red.) K. Mossige, B.K.Aarre
Postboks 351, 4001 Stavanger. Medlemskap/abonnement
tegnas ved innbetaling av kr 150,- til konto 3201 25 37300*

Stavangeren 4/97

Denne utgaven av Stavangeren er i hovedsak viet byens nyere historie.

I juni hadde vi byvandring på Stråen med John Gunnar Johnsen. I september hadde vi foredrag av Konrad B. Knutsen i anledning 25-årsmarkeringen av at Statoil og Oljedirektoratet ble lokalisert til Stavanger. Og i oktober var det Einar Hedéns tur til å markere 40 års sammenhengende arbeide for bybevaring i Stavanger. De presenterte sider av byens historie hvor mange av de frammøtte hadde personlige minner og erfaringer. Det er også denne perioden Stavanger kommune vil satse først på i planene om et nytt historieverk om byen. Slik sett våger vi å si at Byhistorisk Forening Stavanger «spiller langt framme på banen», forhåpentligvis til glede for våre medlemmer og andre interesserte.

REDAKSJONEN

Hasiv på 80-årsdagen 5. september 1997

Den synlige byhistorien

Stavangers sentrale bybilde er en blanding av gammelt og nytt. Et sammensurium vil noen si, spennende kontraster vil andre hevde. Så bor vi i en levende by med snart 900 åringer.

De eldste åringer er synlige den dag i dag med Domkirken, bispegårdens grunnmurer og Mariakirkens rekonstruerte murer. De er vitnemål om byens grunnleggelse som kirkeby på 1100-tallet.

Gjennom alle disse århundrer har vår by vært rammet av perioder med forfall, ødeleggelser og branner - og av «framskrittet». Olavskirkens ruiner ble fjernet i 1580, steinene ble visstnok benyttet til sårt tiltrengt reparasjon av Domkirken. Latinskolen ble revet i 1841, Peterskirken ved Hospitalet i 1815, middelaldermuren foran Domkirkens østfront i 1879, og Maria-kirken så sent som i 1883.

Da Jærbanen skulle få sin endestasjon i Stavanger i 1870-årene, var det en enstemmig opinion, med formannskap og aviser i spissen, som krevde at stasjonen måtte legges nord for Breiavatnet. Vatnet skulle fylles ut og Kongsgård eksproprieres. Heldigvis

ble byen reddet fra denne katastrofe ved at regjeringen grep inn og bestemte at stasjonen skulle legges til tomten sør for Breiavatnet, ved Kan-nik. Også senere syslet man med planer om utfyllinger i Breiavatnet. Dette fikk Arne Garborg til å skrive: «*Jeg er ikke sikker for noget som er vakkert - i Stavanger*».

Mye vakkert - og mange historisk viktige bygninger -har gått tapt i Stavanger siden den gang. Kiellandhuset ved Breiavatnet i 1906/07 er kanskje det største tapet. Men, så har Stavanger - etter den annen verdenskrig - også markert seg som byen som vet å ta vare på sitt særpreg og sine røtter. Vi har Gamle Stavanger, Rosenkildehuset og De røde sjøhus. Sentrumsreguleringen og reguleringsplanene for Vestre Platå kom mot slutten av 1970-årene. «1946»-planen ble forøvrig ikke satt ut av funksjon før i 1974. Senere har vi fått nye planer for Våland og Storhaug, bestemmelsene for Trehusbyen og sjøhusrekken, bevaringen av Smedgatekvartalet og opprustningen av Kongsgaten, Pedersgaten og nå deler av Løkkeveien. Alle disse planer markerer et annet verdisyn enn det som lå til grunn for regule-

ringsplanene like etter krigen. Ledaal og Breidablikk står der, og nå skal også Køhlereiendommen, det tidligere Folkets hus i Hillevåg, settes i stand. Alt dette vitner om at det idag er en bred forståelse for verdien av å ta vare på byens historiske bygningsmiljø. Denne holdningsendring er kanskje, når man skal oppsummere, et like viktig resultat av Einar Hedéns innsats for

byen, som det at bygningene faktisk står der.

Men kampen for byens særpreg og bymiljø vinnes ikke én gang for alltid. Derfor er vårt arbeide for å formidle og levendegjøre byhistorien viktig - ikke først og fremst for oss som har det som hobby og interesse - men for at fortiden skal ha en framtid.

Jan Gjerde

Bokverket om Stavanger Bys historie:

Forprosjektet på sporet igjen

Formannskapet vedtok 2. oktober 1997 å bevilge kr 80.000 til forprosjektet vedrørende det planlagte verket om Stavanger bys historie. Det er tale om et flerbinds verk, fire eller fem bind, og hvor det også vil bli lagt stor vekt på byens historie fra 1945 og fram til idag. I sin innstilling har kommunaldirektør Harald Hermansen lagt vekt på at det finnes mye stoff som fokuserer på enkelt-temaer eller avgrensede perioder av byens historie. Men mye av dette stoffet er lite tilgjengelig og mange verk om byens historie er utsolgt eller vanskelig å få tak i. *«Stavanger er en av de få byene i Norge som ikke har en samlet byhistorie i flere bind. Byen mangler historieverk i ens form som gir en fylldig fremstilling av byens historie fra de eldste tider og frem til idag og som ser sammenhengen mellom de ulike fasene.»*

Opprinnelig ble denne saken vedtatt i 1995, men på grunn av dissens om sammensetningen av forprosjektutvalget, fattet formannskapet i 1996 vedtak om at saken skulle utsettes. Utsettelsen var også økonomisk begrunnet.

Det tas denne gangen sikte på at forprosjektet skal være avsluttet innen 1. juni 1998, og at selve bokprosjektet kan igangsettes i forbindelse med rulle- ring av økonomiplanen for 1999-2002.

Utgivelsesplanen går i retning av at de to bindene som behandler perioden fra 1890 og fram til i dag skal komme ut først. Det er ventet at det totale arbeide vil ta seks år og at 15 årsverk vil medgå. Så får vi bare krysse fingrene og håpe at kommunen følger opp med de nødvendige bevilgninger slik at prosjektet kan realiseres.

Bjørn K. Aarre:

Fra Stråen til Eiganes

Bjørnøygaten 23 er for de fleste ukjent, og få har vel noen formening om denne adressen i det hele tatt. Tar man likevel umaken å kikke på eiendommen vil man snart se at huset ikke er tidsty-pisk i forhold til nabohusene. Grunnen er at huset er flyttet fra Nedre Strandgate i forbindelse med saneringen i dette om-rådet. Husets opprinnelige adresse var Nedre Strandgate 5, og det ble sammen med en rekke verneverdige hus i områ-det fjernet, for siden å gi plass til Anker-bygget.

Til dags dato var huset av mange ansett som tapt og få var klar over hu-sets eksistens og identitet. Den første

som gjorde meg oppmerksom på husets historie var en av de siste eierne, *Wil-helm Grythe Johnsen*. Da han skulle selge eiendommen inviterte han meg til å hjelpe med en del dokumenter og i samme anledning kunne han fortelle om husets historie. Den gang antok jeg at de fleste visste om dette og fant ingen grunn til å formidle historien videre. Grythe Johnsen hadde en liste over hu-sets eiere og ifølge den var huset fra begynnelsen av 1800-tallet.

Bjørnøygt. 23 - november 1997
1. etasje av den opprinnelige bygningen
fra Nedre Strandgate 5 er sløffet.

Nå er det imidlertid dissens om alderen på huset, men vi vet at madame *Martha Paasche* var eier av tomten i i Nedre Strandgate 5 i 1767 og at postmester *Jacob de Rytter* var eier i 1773. Sistnevntes enke solgte tomten 13. Mars 1812 til *Hans P. Schiæveland*. Sjefen for *Jacob Kielland & Søn*, konsul *Gabriel Schanche Kielland*, Ledaals byggherre, kjøpte eiendommen 1. desember 1813 for 5333 ½ Rd. N.V. (Navneverdi) og den ble i 1819 verdsatt til 700 Spd. Eiendommen beskrives da som:
"Et Vaaningshus i Nedre Strandgade med Tilbygning mod Søen paa Husets

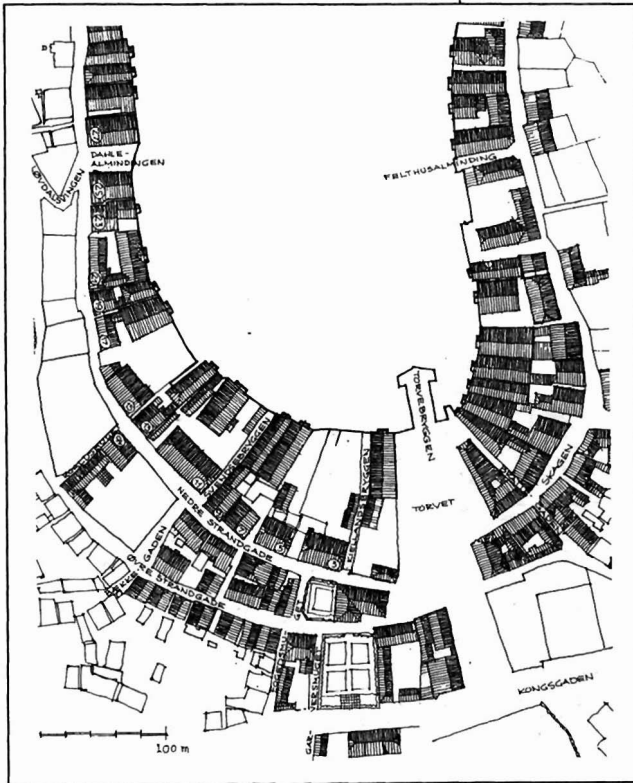
østre Side, en Urtehave paa den anden Side af Gaden, indhegnet Gaardsplads til Søen samt en udenfor samme liggende Brygge med tilhørende Baadhavn paa vestre Side".

Av denne beskrivelse kan vi se at det allerede sto et hus på eiendommen. *Kielland*-dynastiet hadde en lang rekke eiendommer i dette området. Den første *Kielland* som hadde hus her, var *Jacob Kielland*, handelshusets grunnlegger, som drev handelsvirksomhet fra Nedre Strandgate 9 fra 1751. Dette huset ble revet i 1964.

Jacob Kielland & Søn leide ut eiendommen Strandgaten 5 mens sjøgrunnen

ble innlemmet i *Kielland*s skipsverft, det såkalte «Hjemmehverftet». I 1851 ble det bygget et nytt hus på eiendommen som var bebodd av konsul *Jacob Kielland*s datter, *Johanne Margrethe*, og dennes ektemann konsul *Jacob Sømme*. Om dette nye huset er bygget av materialer av det "gamle" vet vi ikke sikkert, men kilder forteller at så er tilfelle. Firmaet *Jacob Kielland & Søn* ble oppløst i 1863 da lederen av handelshuset, konsul *Jacob Kielland* døde.

Plastisk kart over området ved Torvet, utarbeidet av Helge Schelderup i 1979.

Eiendommen ble solgt til skipsreder *Johan Erik Nyman* for 5020 Spd. i 1866. Nyman, med bakgrunn som sjømann, slo seg opp som kaptein, reder og kjøpmann. Han drev som eiendomsspekulant og bygde sammen med sin svoger møllen på Egenæs - den som har gitt navnet til Møllegata. Hans viktigste prosjekt var imidlertid kjøp av løkker på Stokka som ble oppdyrket. Hans gård står fortsatt, idag under navnet Molaug-gården.

Johan Erik Nyman bodde noen få år i huset, men i stedet for å selge, leide han det ut, bl.a. til overrettssakfører *Carl Gjør* og politimester E.L. Holtermann. Carl Gjør ble senere eier av Sundtagården på Mariero. Carl Gjørs kone, Louise de Seue Tostrup, skrev sine erindringer fra sin tid i Nedre Strandgate 5.:

"Vi havde faaet en meget pen leilighet - 3 værelser og et lidet kontor og pigeværrelse i kjeldereren. Men den var saa fuld av rotter, at vi maatte trampe i benene før vi kunde gaa ditned - og der gikk vi ofte, for gjennom et søhus havde vi udsigt over hele Vågen, og det var morsomt"

Hun skriver også at "*Torvet i Stavanger var enestaaende morsomt med sin mangfoldighed af varer af alslags. Langs bryggerne laa baade fulde af fisk til billig pris (...) Jeg tror aldrig jeg har levet paa saa mange gode sager hverken før eller siden for stadigt kom bønder ind med sager de falbød af alslags. Lax (...) hummer, østers, æg, røgelax. Vi kjøbte altid halve store lax, som hang paa væggen i spiskammerset, og som vi skar af". Hun kunne også huske at en Mr. Gram (Groom) fra na-*

bohuset ofte kom på besøk med en stor røkelaks « i foræring».

Ved ekspropriasjon tinglyst 31. mai 1875 ble eiendommen ervervet av Jæderbanen. Bakgrunnen var et krav om at det måtte anlegges jernbanespor til Torvet. Ved skjøte tinglyst 28. oktober 1880 ble eiendommen overdradd til *George W. Groom* for kr. 21000,-. Groom- navnet hadde vært kjent i Stavanger fra begynnelsen på 1700-tallet. I 1770- årene ble det opprettet en handelsforbindelse mellom handelshuset Jacob Kielland & Søn og fiskeimportør og skipsreder Groom i Harwich. Det var særlig hummer som ble eksportert til England. I 1795 ble firmaet Groom & Søn opprettet, og i mange år var dette firmaet alene om eksporten av hummer og fisk til England og andre land i nord-sjøen. Groom-brønnen i Nedre Strandgate, vis á vis nr 17, er et viktig kulturminne i området.

28. april 1884 er tinglyst skjøte fra G. W. Groom i "Liquidation" til *Joh. C. Schouw* for kr.18.000, og 23. juli 1927 videre til *Nils Christian Schouw* for kr. 41.250,-. I Schouws tid ble det drevet vin- og kolonialhandel og senere kaffebrønneri. I juni 1941 skjøtes eiendommen videre fra Nils Christian Schouw til hans to barn, *Tora og Sigurd Schouw*. Ved ekspropriasjon til Norges Statsbaner (NSB), avhjemlet 26. september 1940 df. 25. januar 1945, er eiendommen ekspropriert og overført til Stavanger kommune ved skjøte dt. 20. juni 1955.

Nedre Strandgate 5 er huset med et lite tilbygg ut mot Kiellandsverven. Haabets hus er det med de lave vinduer under takskjegget. Mellom disse Sjømannsforeningens hus hvor vi i dag finner Ankerbygget og inngangen til tunnelen.

Den 17. april 1941 søker Nils Christian Schouw om flytting av bygningen i Nedre Strandgate 5 til tomt 23 i Bjørnøygaten. Det søkes om at **første etasje sløyfes** og at den øvrige delen føres opp på ferdig grunnmur. Søknaden behandles 20. mai 1941 og det blir gitt tillatelse til flytting i henhold til anmeldelse og stadsingeniørens bemerkninger. Som en kuriositet nevnes at den samme Nils Christian Schouw 17. april 1941 (samme dato som han søker om flytting av bygningen) sender søknad til For-

syningsdepartementet i Oslo om utlevering av følgende materialer.:

- ca. 250 sekker Cement.- 350 hl. sand.
- 350 hl. Singel - 55 ruller a' 10 kvadratmeter tekningspapp.- 40 tylfter - / toms forskalingsbord. - 240 fot - 3-4 toms boks til gjenoppbygging av "mit" våningshus i Nedre Strandgate 5 som skal rives p.g.a. N.S.B's ekspropriering av eiendommen.

Nils Christian Schouws arvinger selger bygningen i Bjørnøygt. 23, Gnr. 58, Bnr. 86, den 5. november 1958 til *Ingfrid Johnsen*. I 1980 sitter Ingfrid Johnsens enkemann, Wilhelm Grythe Johnsen, i uskiftet bo, men selger 4. mai 1987 til *Margit* og *Tor Arne Forus*. Huset er idag (1997) delt i tre seksjoner hvor *Jone Hegheim* er eier av den ene delen. Sistnevnte kan fortelle at dør

håndtaket til hovedinngangen er av kobber og har en utsmykning av en drueklase. Dette er nok et minne fra den tiden hvor vinhandler og kjøpmann Johs. C. Schouw var eier av huset i Nedre Strandgate.

Det bemerkes at kildene gir noe forskjellige år for overdragelse og flytting av eiendommen. Det er uklart om huset faktisk ble revet og flyttet under krigen. Historikeren Marit Karin Alsvik opplyser i sitt arbeide om Rosenkildekvartalet (1985) at Nedre Strandgate 3,5,7,9 ble revet i «saneringsperioden» etter andre verdenskrig. Ankerbygget ble reist i 1958-1965.

I hvertfall har vi her et eksempel på at ikke alt som ble sanert i sentrum er forsvunnet for alltid. Som kjent ble Kielandhuset ved Breiavatnet, revet i 1906/07, gjenfunnet i samme område, men dessverre revet på nytt i 1980. Arne Rettedals tidligere hus i Jens Zetlitzgate,

hvor han drev sin ingeniørforretning, skal være flyttet fra Holmen da Victoria Hotel ble bygd i 1900. Det er antakelig fra perioden like etter Holmenbrannen i 1860. Finnes det flere slike «fortabte» hus i byen?

Bjørn K. Aarre.

Kilder:

Familien Kielland med dens kognatiske ascendants, Axel Kielland, 1897. Side 172.

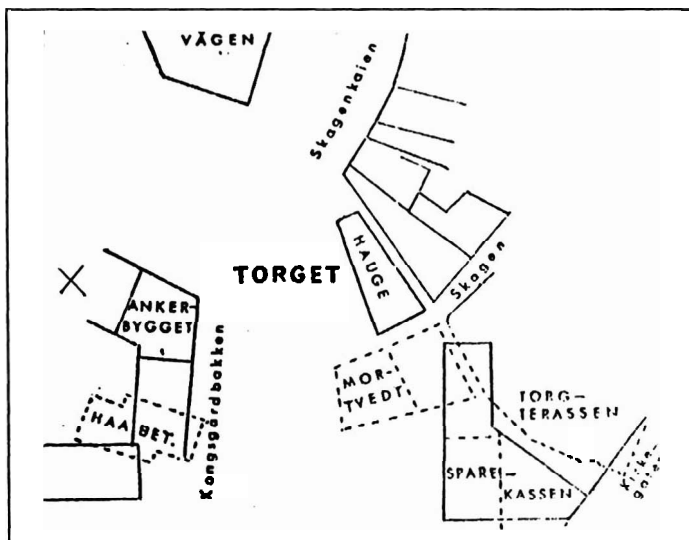
Blade av Kleven's saga, S. Rygh, Repriserforlaget, 1991. Side 52 og 53.

Rosenkildekvartalet, Marit Karin Alsvik, 1985. Side 15,16 og 17.

Oppmålingsjefen i Stavanger.,1997.

Byfogden i Stavanger, Tinglysingskontoret,1997.

K.B.U., Byggesaksavd., v/ Harald Endresen, 1997

Plasseringen av Haabets hus ved Torvet i forhold til Ankerbygget, gir oss en indikasjon på hvor Nedre Strandgate 3 og 5 befant seg i forhold til dagens bylandskap.

Det ble Stavanger!

FOR DE FLESTE som er interessert i byhistorie, blir det gjerne til at vi fokuserer på folk og forhold før vår egen levetid. At vår egen tid er full av begivenheter som allerede er historiske, fikk vi en spennende demonstrasjon av da fylkesmann Konrad B. Knutsen káserte om «Norge og oljen. Det ble Stavanger» Møtet fant sted på Rosenkildeloftet i Stavanger 17. september.

K.B. Knutsen

SOM KNAPT NOEN ANNEN person har Knutsen vært deltaker i og hatt utsikt til utviklingen av Olje-Norge. Hans første møte med oljeaktiviteter i vårt distrikt fant sted ved at et utenlandsk selskap leide Langøya av tidligere Hetland kommune til lagring av sprengstoff til seismologiske undersøkelser. Dette skjedde tidlig på 60-tallet før kommunesammen- slåingen i 1965. Knutsen var da rådmann i Hetland. Siden ble han en aktiv og sentral pådriver - sammen med mange andre gode krefter i administrasjonen, politikken og i næringslivet - som rådmann i

Stavanger og senere som fylkesmann i Rogaland. I begynnelsen av 1980-årene deltok han i den statsoppnevnte utredningsgruppen som skulle evaluere situasjonen på kontinentalsokkelen, etter at det var oppstått uklarheter mellom Norge og England om grenselinjene på sokkelen. Fra 1981 til 1992 var han styreformann i Elf Aquitaine Norge A/S. På denne måten har Knutsen over en peri-

ode på tretti år vært en del av og har fulgt oljealderen både på lokalt, nasjonalt og internasjonalt plan.

KONRAD B. KNUTSEN tar ikke ære for at oljen kom til Stavanger og at Stavanger ble landets oljehovedstad. Først og fremst var det oljeselskapene selv som valgte Stavanger ut fra beliggenhet og infrastruktur - og her betydde framsynte personer i det lokale næringsliv uendelig mye for at man i administrasjonen og i det politiske miljø fikk øynene opp for hvilke muligheter man sto overfor. Torolf Smedvig og Otto Olsens navn ble spesielt nevnt i denne forbindelse. Annerledes var det da Statoil og Oljedirektoratet

skulle lokaliseres. Da var Ekofisk-funnet to år gammelt og mange begynte å forstå hva det sto om. Her kom nok Knutsens taktiske evner og menneskeorientering til full nytte for byen. Ved å fokusere på behovene til de fremtidige ansatte i Statoil og Oljedirektoratet og deres familier på områder som bolig, utdanning, kultur og fritid, var han med på å selge Stavanger til topps. Til ordfører Leif Larsens forbløffelse lovte han både det ene og det andre. Han visste at uten støtte fra de ansatte i Industridepartementet, kunne mulighetene bli forspilt.

KAMP BLE DET TIL SISTE SLUTT - og i Stortinget sto det mellom Trondheim og Stavanger i juni 1972. Stavanger vant med god margin, ikke minst takket være godt forarbeid, og en fleksibel holdning på et område hvor regelverk og byråkratiske begrensninger ennå ikke var særlig utviklet. Dessuten framhevet Knutsen det gode samspill mellom kommunens toppolitikere og administrasjon og næringslivet.

STAVANGER FIKK OLJEN på et tidspunkt da hermetikkindustrien var ved å bli utsløttet, og hvor arbeidsledighet truet også innen annen industri. Mange fryktet at det skulle gå med oljeeventyret som ved de andre store økonomiske vekstperioder i Stavangers historie - sildeeksperten, seilskutetiden og hermetikkindustrien. Etter en periode med sterk vekst og klondyke-tilstander ville vi få et kraftig tilbakeslag og store problemer for enkeltpersoner og for samfunn. Slik har det ikke gått - og etter Knutsens spådom vil heller ikke noen av oss som var til stede på møtet få oppleve dette.

FOR DE AV OSS som fristet kuling og styrtregn denne tirsdagskvelden i september, ble møtet med Knutsen og vår nære byhistorie en stor opplevelse. Vi som kjenner ham, vet at han sitter på by-

Den første salven avfyres for basen i Dusavig i 1966 *Norsk Oljehistorie, bind 1 - 1992.

historisk stoff av uvurderlig betydning, og at han også besitter evnen til å formidle dette. Måtte derfor Konrad B. Knutsen få inspirasjon, helse og år til å skrive sin historie.

Jan Gjerde

I forbifarten!!

EGIL HENRIKSEN

Egil Henriksen er en av stifterne av Byhistorisk Forening - Stavanger. Hans foredrag og byvandring er alltid krydret med interessante detaljer som tilhørerne setter stor pris på og hans store interesse for Stavanger har gitt oss en usedvanlig dyktig formidler av vår byhistorie. Egil Henriksen har byttet stilling i moden alder. Hans nye arbeidssituasjon er en videreføring av hans virke ved Byarkivet i Stavanger, og takk for det ! I dag finner vi Egil Henriksen som en opplagt og arbeidsom formidler av Stavangers historie ved Stavanger Bibliotek.

Hva er forskjellen fra din jobb i Byarkivet ?

- Den vesentligste forskjellen er nok forholdet mellom et offentlig arkiv og et bibliotek, hvor et arkiv inneholder det unike - originaler - i motsetning til et bibliotek som inneholder trykksaker. Et offentlig arkiv er knyttet til lover og forskrifter hvor arkivmaterialet ikke kan sannes etter eget forgodtbefinnende. Ellers

har jeg alltid likt å være publikumsorientert, noe som også kan praktiseres i denne stillingen. For å øke vår service til låntakerne innførte Stavanger Bibliotek i 1994 slagordet " Det brukerrettede bibliotek ". Ethvert bibliotek er som en avdeling av Nationalbiblioteket; d.v.s. at et vanlig bibliotek kan ikke inneholde «alle» bøker. Av den grunn har vi muligheten til å låne bøker fra Nationalbiblioteket og andre nasjonale biblioteker til våre låntakere i Stavanger.

Kan du fortelle noe om hva du jobber med nå ?

- For tiden er jeg engasjert som leder av et prosjekt som skal samle inn og formidle Stavangerhistorie til bibliotekets brukere. Det innsamlede materiale skal være edb-søkbart og i den anledning har vi anskaffet nytt dataprogram som skal tas i bruk 1. desember i år.

I prosjektgruppen er vi tre personer, foruten meg er bibliotekarene Carolyn Fjeld og Turid Hansen med. Her er vi også inne på Stavanger Biblioteks policy, nemlig å bruke personer med ressurser på tvers av formelle skiller. Prosjektgruppen skal evaluere aktuelle tema som skal tilføres databasen. Det er her tale om bøker og artikler som inneholder Stavangers historie. Meningen er at man skal kunne søke på enkeltord og- eller kombinasjon av ord som delvis dekker det tema man ønsker å nå. Jeg er overbevist om at prosjektet vil være av stor interesse for medlemmene i Byhistorisk Forening. I den anledning vil jeg benytte anledningen til å invitere medlemmene til et besøk i rommet «Lokalen» her i Stavanger Bibliotek.

Bjørn K. Aarre

Bli med i Byhistorisk Forening Stavanger!

I vedtektene til Byhistorisk Forening - Stavanger heter det at det er foreningens hovedformål å samle inn og formidle kunnskap om Stavanger - og skape interesse for byens historie og egenart. Vi har felles interesser med mange andre foreninger, men det er kun Byhistorisk Forening - Stavanger som har byhistorien som hovedinteresse.

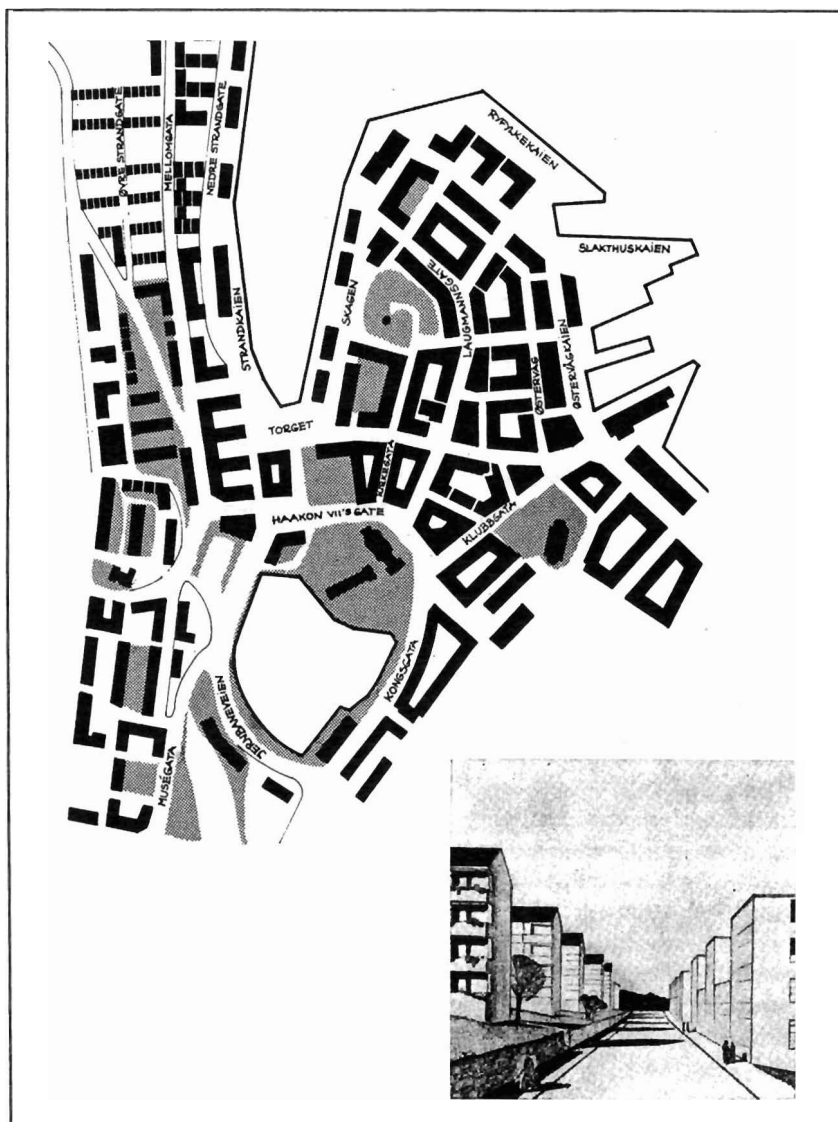
Våre viktigste aktiviteter er byvandring og temamøter med tilknytning til byens historie. I tillegg gir vi ut medlemsbladet Stavangeren fire ganger i året. Byhistorisk Forening - Stavanger arbeider også for at byhistorien skal bli synlig og en del av byens identitet. Således har vi tatt initiativet til feiring av Stavanger Bydag 2. juli, gjenreisning av middelaldermuren foran Domkirkens østfront og gjenreisning av Kiellandhuset ved Breiavatnet. Foreningen har også gitt midler til en analyse av hvilke områder i Stavanger Sentrum hvor det fortsatt er mulig å gjøre funn fra byens eldste historie. Sammen med Stavanger kommune arbeider vi med et program for skilting av historiske bygninger og steder i Stavanger.

Medlemskontingenten er kun kr 150,- pr. år og den betales til konto 3201 25 37 300. Har du lyst å bli medlem, eller er du medlem og kjenner noen du vil anbefale å bli med? Vi er i dag 225 medlemmer, men vil gjerne bli flere. **Inviter et nytt medlem innen 1. februar 1998, og du får «Kiellands slektstavle» som gave.** Bruk vår postboksadresse 351, 4001 Stavanger, eller kontakt styret:

Jan Gjerde, leder, tlf 51533219
Engelsminnegt. 36, 4008 Stavanger
Petter Løhre, nestleder, tlf 51560696

Blomsterveien 1, 4022 Stavanger
Aud-Unni Finnebråten, tlf 51559589
Jernalderveien 51 B, 4041 Hafrsfjord
Lars Vaage, tlf 51525575
Olav Nilssonsgt 1, 4009 Stavanger
John Olsen, tlf 51527226
Torbjørn Hornklovesgt. 10, 4010 Stav.
Kåre Mossige, tlf 51870931
Ullandhaugvn 79, 4021 Stavanger
Jane Ness Wæhler, tlf 51553756
Molkeholen 27, 4041 Hafrsfjord
Erling Sømme Kielland, tlf 51417515
Havdurveien 4, 4070 Randaberg

Faksimile av arkitekt Vålunds byplan, «1946-planen», vedtatt enstemmig av Stavanger bystyre i januar 1947.

Bybevaring - tross alt!

*At vi har Gamle Stavanger og et sentrum og sentrumsnært bymiljø hvor mye av det gamle som gir byen sjel og kvalitet er blitt bevart, er ingen tilfeldighet. I 1947 vedtok bystyret **enstemmig** arkitekt, seinere regulerings sjef, byarkitekt og bygningssjef Torleif Vålunds hyplan for Stavanger, det som senere er blitt kalt «1946-planen». Denne kan kort oppsummeres slik: Alt det gamle skulle jevnes med jorden, bortsett fra Domkirken, Petrikirken og Kongsgård. I tillegg var Skagen 18 og Den gamle todbod på Strandkaaien fredet ved lov.*

Klubbgaten er det mest synlige resultat av denne planen, men også bygningene rundt Torget og i Kleivå, Haakon VII's gate og Lars Hertervigs gate er et resultat av planens «ideologi».

Ordfører Arne Rettedal i sving med malerkosten under en dugnad i 1975.

Det er ikke vanskelig å forstå holdningene fra den gang: To ti-år med økonomisk krise og fem år med krig hadde satt sitt preg på byen. Bygningsmassen var nedslitt og lite tilpasset de krav til volum og utnyttelse som offentlig administrasjon og næringslivet krevde av en «ny tid». Og befolkningen hadde ingenting imot å flytte fra trangbodne og helsefar-

lige hus - uten bad og med delt kjøkken - til nye rekkehus på Arrestadstykket og i Vålandskråningen. At det gamle bymiljøet hadde noen verdi i seg selv, var det få som hadde forståelse for. Nå var det utviklingsoptimisme og vekst-glede som sto på dagsorden.

Men så ville skjebnen at én av dem som så verdien i å bevare det gamle var Einar Hedén. Han hadde

Einar Hedén fulgte opp arbeidene til minste detalj - 1975.

vært teatermaler og var nyutdannet arkitekt, da han kom tilbake til Stavanger i 1951. Et avisinnlegg han skrev i Stavanger Aftenblad i 1951 tente et lys. Fem år etter, i oktober 1956 vedtok Stavanger bystyre, med én stemmes overvekt, at 33 bygninger på Stråen skulle bevares for ettertiden. Dermed var grunnlaget lagt for det som idag er Gamle Stavanger, alle stavangeres stolthet.

Det var denne historien Einar Hedén ga oss glimt fra på Rosenkildeloftet tirsdag den 21. oktober 1997. Med 150 lysbilder og en fortellerevne som trollbandt de

over hundre framfotte, fortalte Einar Hedén om kampen - og vi fikk demonstrert hvordan han og hans meningsfeller gjennom overtalelser og strategiske allianser med bl.a. næringslivet og huseiere, maktet å gi visjonen innhold. Han fikk Tou, Sig. Bergesen og Stavanger Sparekasse til å kjøpe hvert sitt hus. Kommunen eide flere hus i området og tok sin del av løftet. Opprinnelig tenkte man seg Gamle Stavanger som en bydel med eldre-boliger, men etterhvert flyttet også de unge inn i bydelen og tok del i rehabiliteringen.

Einar Hedén kunne forlengst ha lagt seg ned og hvilt på sine laurbær. Som byantikvar, den første i Norge, engasjerte han

Einar Hedéns innsats omfatter også bevaringen av de sentrumsnære boligområder. Han sto i spissen for bevaringen av murhusbebyggelsen på Vestre Platå i 1970-årene. Her et bilde fra Engelsminnegaten - før gatetunet ble anlagt og soneparkering innført.

seg for bevaringen av Stavanger Sentrum, for Vestre Platå, De røde sjøhus, Rosenkildkvartalet. For to år siden fikk han, sammen med søsknene Middelthon, overbevist domprost Frick-Høydal om at Bethel måtte bevares som menighetshus på Løkkeveien etter at menigheten helst ville flytte fra og bygge nytt. For få uker siden ble Bethel gjeninnviet som menighetshus. I mellomtiden hadde han også vært innom kampen for Rosenbergbakken 3, og kampanjen mot plasseringen av Oljemuséet på Kjeringsholmen. Og i dagens aviser er han igjen aktuell, som kampglad utreder og debattant for pro-

sjektet: «Hva vil vi med Gamle Stavanger?»

Einar Hedén har ikke vært alene om alt dette. Det er nettopp hans evne til å knytte til seg medspillere og til å selge sine visjoner til garvede politikere fra alle leirer, som har gitt resultater. Det har ikke manglet på hedersbevisninger til Einar Hedén opp gjennom årene. Han fikk Siddisprisen i 1964, Aftenbladets kulturpris i 1971, Stavanger bys kulturpris i 1982 og i 1986 Europa Nostraprisen. I 1995 ble han hedret av Stavanger Næringsforening og i 1996 av Sigval Bergesen d.y Almennyttige Stiftelse. Flott alt sammen, men det er altså femten år siden Einar Hedén ble hedret av sin hjemby. Hadde Einar Hedén bodd og virket i Trondheim, ville han forlenget ha vært utnevnt til æresborger. Men en slik tittel har vi ikke i Stavanger.

Einar Hedén ble møtt med spontan applaus da han ved avslutningen på sitt

Ikke uten grunn har Stavanger Næringsforening hedret Einar Hedén med en byste - han var hovedarkitekten bak opphevelsen av 1946-planen og de nye bevaringsbestemmelser for sentrums-kjernen, vedtatt i 1970-årene.

«historiske» kåseri ble utnevnt til æresmedlem i Byhistorisk Forening Stavanger. I tillegg til «diplom» fikk han som gave et forarbeide av Kjell Pahr-Iversen til hans kunstmappe Garman & Worse, utgitt 1997. Bildet heter kort og greitt «Byen».

En hyggelig overraskelse var det at Halvor Pedersen fra Dreyer Forlag kunne avslutte møtet med å overrekke Einar Hedén det første eksemplar av en nyt-

Einar Heden, æresmedlem i Byhistorisk forening, foto: Halvor Sivertsen

givelse av boken «Stavanger i billedkunsten». I den nye utgaven er Einar Hedén også med som kunstner - og Kjell Pahr-Iversen er representert med nettopp litografiet «Byen».

Jan Gjerde

Josephines Stiftelse - byens eldste barnehjem

Av Henrik Paaske

På dagens vandring skal vi først til barnehjemmet Josephines Stiftelse i Fartein Valensvei 56 på Stokka. Dette barnehjemmet for piker har sine røtter tilbake til 1835, da sosiale hjelpe-institusjoner i all hovedsak sprang ut av det frie organisasjonsliv. Josephines Stiftelse er fortsatt privat, men selve driften er sikret ved offentlige bevilgninger.

Barnehjemmet har sitt navn etter daværende svensk-norske kronprinsesse Josephine. Hun besøkte Stavanger en augustdag i 1835, og ga ved den anledning stiftelsen 25 Speciedaler årlig i 6 år. Dronningens besøk og interesse for sosialt arbeid var årsaken til at man gjorde henne til beskytter for "En Oppdragelses-Anstalt for fattige Pigebørn i Stav-

anger." Stiftelsen hadde da eksistert i halvannet år.

I 1820 årene var der to religiøse bevegelser som gjorde seg særlig gjeldende i Stavanger. På den ene siden haugianerne ledet av den driftige farver John Haugvaldstad. På den andre siden Brødremenigheten med fogd Søren Daniel Schiøtz i spissen. Disse to og andre sentrale personer i de to menigheter, inklusive én kvinne, stiftet i 1834 det som kom til å hete Josephines Stiftelse. Inn til da hadde noen av menighetenes medlemmer tatt til seg foreldreløse og fattige barn i sine egne hjem.

De første årene leiet stiftelsen huset til skreddermester og brødrevenn Michael Svendsen på Blidensol - det som idag er Øvre Strandgate 112. Allerede året etter kjøpte John Haugvaldstad Søregt.6 på Arneageren av snekker og trosfelle Jens Eye, og stilte huset til stiftelsens disposisjon. Få år seinere ga han like godt både denne eiendommen og en del av sin eiendom på Kristianlyst til stiftelsen, og da bestyrelsesmedlem Anne Børresen samtidig ga 1000 Spd, fikk man økonomisk bæreevne til å kjøpe noe større.

Allerede året etter kjøpte man tomt og bygget umiddelbart under John Haugvaldstads ledelse Kongsgaten 48, et stort trehus på hjørnet av Kongsgaten og i dag den bratte bakken Josephinestiftelsen har gitt navn til - Stiftelsesbakken.

Josephines stiftelse var på den tid dominerert av haugianerne både i ledelse og i den daglige drift. Det var et waisenhus der foreldreløse og fattige piker fikk pleie, omsorg og en viss utdanning slik at de som voksne (maks. 2 år etter kon-

firmasjon) kunne livberge seg som tjenestetyende. Hverdagen var preget av hardt arbeid, disiplin, og pikene ble oppdratt i tråd med haugianernes pietetiske livssyn. Vi siterer dagsorden vedtatt i 1850:

"Kl. 7-9 håndarbeider, 9-10 lese-tid (forberedelse til skoletiden), 10-10 ½ frikvarter og mellemmat, 10 ½ -12 håndarbeider, 12-2 middagsspise og fritid, 2-5 håndarbeider, 5-6 mellemmat og fritid, 6-8 skoletid, 8 aftenspise, 9 sengetid."

Rundt eiendommen ble reist et stort plankegjerde, for at barna ikke skulle rømme. Mor og/eller far og andre kunne komme på besøk, men den gang under oppsyn av en lærerinne. Hvordan det var i datidens barnehjem har ellers Charles Dickens beskrevet i romanen Oliver Twist.

Nesten 100 år etter Josephines Stiftelse tok Kongsgt.48 i bruk, flyttet barnehjemmet til mer tidsmessige lokaler i Torbjørn Hornklovsgt.51 på Våland, og i 1978 til Fartein Valensvei 56.

Kongsgt.48 forble i stiftelsens eie, men ble leid ut til Stavanger Kommune. I dag har Kirkens bymisjon sine kontorer her, og i kjelleren finner vi Josephines kafé - et nydelig oppusset kjellerrom med nye, fine møbler. Den opprinnelige bakerovnen er blitt satt i stand, og i den bakes det brød som man kan få kjøpt i form av smørbrød i kaféens disk. Kaféen brukes fra tid til annen også av Domkirken Menighet til kirkekaffe.

Det var også i dette bygg at Det Norske Misjonsselskap ble stiftet (1842), og da med John Haugvaldstad som vert.

Kilder:

Dybdahl, K.D.: Josephines Stiftelse 1834-1984, Stavanger, 1984.

Promemoria

Artikkelen om Josefinestiftelsen er den siste i en serie hvor lektor Henrik Paaske har tatt for seg bygninger og sosiale institusjoner knyttet til Domkirken menighet eller sprunget ut av kristenlivet i Stavanger. Viktige sosiale oppgaver ble også ivarettatt av private på annen måte:

Jomfrustiftelsen var navnet på den bygning som lå ved Breiavatnet til den måtte vike plassen for Hotel Atlantic i begynnelsen av 1950-årene. Bygget ble reist i 1867 ved private bidrag av «Stiftelsen for ældre ugifte damer av embeds- og borgerklassen i Stavanger» Eiendommen ble overtatt av Jærbanen midt på 1870-tallet og i 1876 flyttet stiftelsen til Løkkeveien. Den skiftet da navn til **Frøkenstiftelsen**. Her hadde i en periode også Stavanger Kunstforening sine lokaler, og etter krigen hadde Leiv V. Søyland sin Tegneskole i kjelleren i dette huset. Det vakre huset på hjørnet Ny Olavskleiv og Løkkeveien led de siste årene under vanskjøtsel og ble revet mot slutten av 1970-årene. SAS-hotellet ble reist på denne tomten mot slutten av 1980-årene. Ikke langt fra dette kvartalet ligger **Pikehjemmet** ved hjørnet av Eiganesveien og Oscarsgate,

vis a vis St. Olav Videregående skole. Bygningen står fortsatt, men er i privat eie. Pikehjemmet ble opprettet i 1881 «for ældre veltjente tjenestepiker». Felles for disse institusjoner var at de ble opprettet og drevet ved private gaver og bidrag fra legater.

JG

Foreningsbiblioteket

Vi kan glede oss over mange nye titler til foreningens bibliotek siden sist.

Vi takker for nye gaver fra

Jan Ivarson

Gunnar A. Skadberg,

John Gunnar Johnsen,

John Olsen m.fl.

Vi har også supplert med innkjøp fra Noregers antikvariat.

Kulturhistorisk skilting

De første skilt er nå satt i produksjon. Først ut er skilting av Kirkegaten, Skagen, Skagen 18, Valbergtårnet, Den gamle tollboden, Rosenkildehuset og Bethania.

Byhistorisk Forening Stavanger har utarbeidet et langtidsplan for skiltingen som går fram til år 2002. Vi vil forsøke å avgrense skiltingen til ca 10 pr år.

Bedrifter og huseiere med tilknytning til et skiltingsobjekt vil bli invitert til å være med å finansiere skiltet. Skiltet har hvit tekst på koboltblå bunn, produseres i emalje og er buet i to retninger.

Bilde fra en svunden tid:

Olivenoljefat på Skansekaaien

Dette bildet ble gjengitt i "1. Mai" den 7. august 1915. Vi ser nordover langs Skansekaaien, som er overfylt av fat med olivenolje. For de ca 70 hermetikkbabrikkene som på denne tiden var i virksomhet i Stavanger var tilstrekkelige tilførsler av dette råstoffet viktig for å holde produksjonen oppe. De flere hundre tønnene på kaien har anseelige dimensjoner. Mange er omsurret med kraftig tauverk, sikkert som beskyttelse mot hårde støt. Kaiplassen er så utnyttet denne dagen at en spasertur på fatene er nødvendig for å komme frem.

Til venstre ligger nattrutten "Stavanger I" bygget i 1914. Til høyre Tollboden som i 1915 var 10 år gammel.

E.S.K.

Hermetikkbyen fra Bjergsted til Skagen

«Hermetikkbyen» av John Gunnar Johnsen
presentert av Erling Sømme Kielland.

I hundreåret fra 1880 til 1980 var hermetikkindustrien i perioder en av Stavangers viktigste næringsveier, og inntektskilde for tusenvis av arbeidere, håndverkere og funksjonærer. I tillegg til virksomheten i hermetikkfabrikkene vokste det også opp flere ulike støttenæringer som "servet" denne produksjonen, bl.a. trykkerier, emballasjefabrikker, maskin- og utstyrsprodusenter, importører av olivenolje o.s.v. Da virksomheten i "Hermetikk-byen" var på sitt høyeste omkring 1920 må en anta at nesten halvparten av byens yrkesaktive innbyggere på hel eller deltid var sysselsatt med arbeid tilknyttet denne næringen.

Neppe noen har bedre detaljkunnskap om denne viktige del av byens historie enn John Gunnar Johnsen. I flere år var han leder av Norsk Hermetikkmuseum, og han har også foretatt grundige dokumentasjons- og kildeundersøkelser for å klarlegge hermetikkindustriens start, utvikling og betydning for Stavanger. I sin nye bok "GATELANGS i hermetikkbyen fra Bjergsted til Skagen" tar Johnsen leserne med på en

interessant og spennende "byvandring" gjennom hermetikkhistorien - fra Stavanger Preserving startet verdens eldste hermetikkfabrikk i Øvre Strandgate i 1873 - og frem til ca 1920. Forfatteren har i denne boka valgt å presentere hermetikkindustriens eldste periode, og området omkring Vågen hvor næringen først var lokalisert.

Hvem "oppfant" produktet "røgede norske sardiner" ? Noe entydig svar gir ikke Johnsen, men han tilkjenner sjøkapteinen Johan Georg Mejlænder en stor del av æren for at produksjon og markedsføring kom igang i Stavanger Preserving Co's lokaler. Denne bedriften vokste raskt, og ledelsen måtte i flere omganger utvide fabrikkbygningene. I 1893 hadde Stavanger Preserving ca. 50 ansatte og i 1916 nærmere 200. I 1917 var dette tallet redusert til ca 80, noe som forteller om de store svingningene i produksjon og sysselsetting som betegner denne næringen.

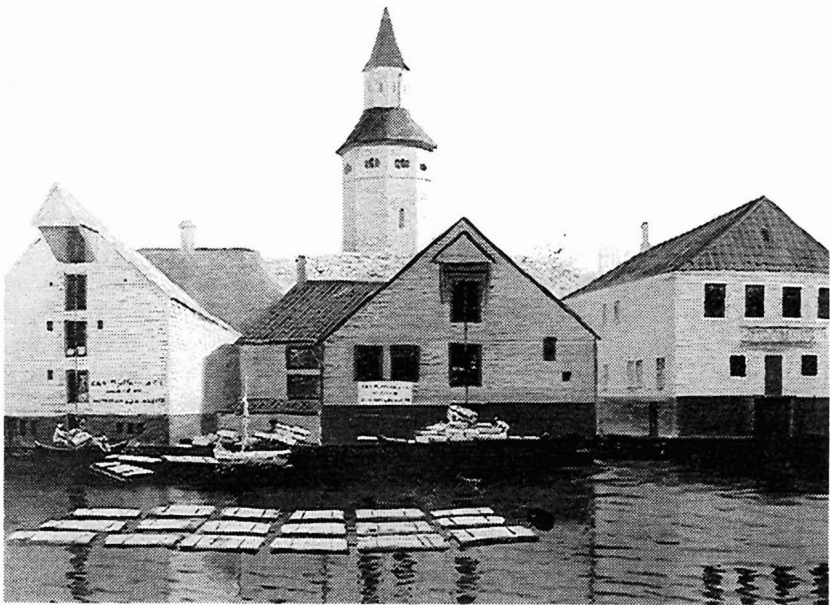
"Sardinkongen" Christian Bjelland ble født i trange kår på gården Åreskjold i Høiland. Snaut 23 år gammel løser han

handelsbrev, og etablerer sammen med Endre Grønnestad et handelsfirma i leide lokaler i Østervåg. I 1889 innledet firmaet produksjon av ansjos på boks i leide fabrikklokaler på Skagen. Dette blir starten på Bjellands hermetikkimp-

erium som i boka betegnes som "Konsern i egen klasse". På sitt mektigste var Chr.Bjelland & Co, Skandinavias største hermetikkonsern med 21 fabrikker og mer enn 2.500 ansatte. Da hadde bedriften innenfor sin

Rosenkildehuset fra tiden da T. Rønneberg drev hermetikkproduksjon der.

egen virksomhet også eieransvar og kontroll med oppfiskingen av brislingen på egne fiskebåter, egne transportfartøyer, egen emballasjefabrikk, eget trykkeri og etikettfabrikk, og egen fabrikk for trekasser gjenspikret med stifter fra egen trådstiftavdeling.

"Gatelangs" kan etter forfatterens mening leses både som en kronologisk presentasjon av firmaer og temaer, en presentasjon av hermetikkindustriens første år, og som frittstående beretninger om firmaer, personer, og aktiviteten i fabrikkene. Også en av byens mest kjente "iddistrykkerier", Stavanger Lithografiske anstalt, blir presentert. I boka finnes oversikter over de hermetikkkabrikker som eksisterte i Stavanger i perioden fra 1893 til 1918.

Bjelland startet sin virksomhet der Skagen Brygge Hotel ligger nå.

Å lage disse tabellene må ha vært en vanskelig oppgave. Flere hermetikkkabrikker hadde kort levetid og hyppige eierskifter. Konkurser og "nytt liv" under nye eiere og varemerker var ikke ualminnelig.

I 5 års perioden fra 1912 til 1918 nådde hermetikkindustrien sitt høyeste nivå i Stavanger. Da var til sammen 68 fabrikker i virksomhet, og sysselsatte årlig fra 3906 (1917) til 4971 (1915) mennesker. I tillegg kommer som allerede nevnt alle ansatte i ulike støttenæringer som leverte produkter til fabrikkene. At akkurat nettopp disse årene representerte et toppunkt for produksjon og eksport av hermetik-

produkter skyldtes 1. verdenskrig. Flere av de krigførende makter importerte sardiner fra Stavanger i store mengder. Antallet hermetikkfabrikker ble nesten fordoblet i krigsårene.

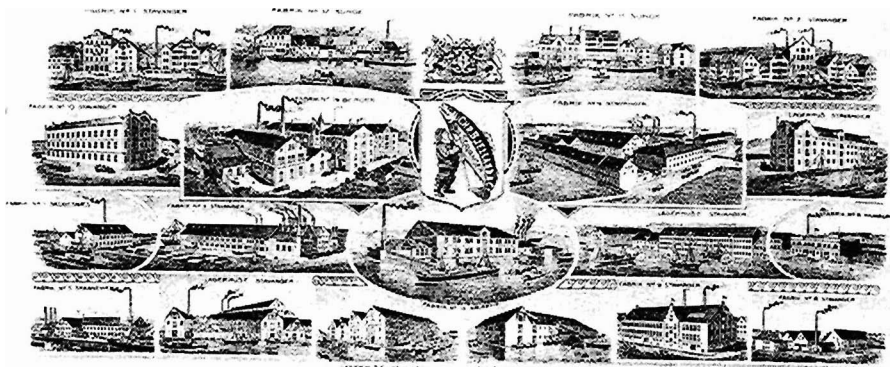
Da krigen var slutt ble etterspørselen etter hermetikk snart mye mindre. Noe som resulterte i økende vanskeligheter for mange fabrikker. Flere gikk konkurs. I slike perioder legges ofte grunnlaget for ny og utvidet virksomhet av dyktige mennesker. Peder Smedvig var en av disse.

Vi kan ikke slutte denne omtalen av "Gatelangs" uten å nevne bokas overdådige innhold av bilder og illustrasjoner. Dette er like mye en visuell presentasjon av hermetikkepoken i Stavanger som en skriftlig fremstilling. Forfatteren har her "øst" fra store private "iddissamlinger", fra arkivene i hermetikkmuseet, by- og statsarkivet og andre steder. Her ser vi dem - ofte i

arbeidet i næringen, fabrikkene, produktene, og ikke minst etikettene som prydet eskene med sardiner og annen hermetikk. Markedsføringen og presentasjonen av hermetikkproduktene fra Stavanger i begynnelsen av dette århundre - er betegnet som Norges første bredt anlagte reklameoffensiv for et norsk produkt på verdensmarkedet.

For dem som er interessert i hermetikkindustriens tidligste historie i Stavanger blir "Gatelangs" et nødvendig oppslagsverk. Både som referansebok for forskere og forfattere som vil arbeide videre med dette emnet, og for alle som "bare" vil ha en lettlest og innholdsrik og grundig bok om denne del av byhistorien.

Brevhodet til Bjelland & Co, trykket fra litografisk stein som kan ses på Norsk Grafisk Museum i Sandvigå..

CHR. BJELLAND & CO
SKANDINAVIENS STØRSTE HERMETIKKFABRIKKER